

cuspiilstvo/viyna-ce-naybrutalnishe-porushennya-prav-ditini

17. Доклад I (B): В будущем нет места детскому труду: глобальный доклад, представленный в соответствии с механизмом реализации Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда: доклад Генерального директора; 2002; Женева. – Женева: Международное бюро труда, 2002. 154с. с. 38. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/.../@publ/.../wcms_099158.pdf

18. Через події на Донбасі ризик торгівлі людьми в Україні зростає. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dw.de/94/a-18010324>

УДК 343.241

Отчак Н. Я., викладач кафедри гуманітарних дисциплін ЛДУФК, к.ю.н.

Особенности звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання

У статті проаналізовано норми ст.ст. 97 та 105 Кримінального кодексу України і акцентовано на проблемах, які виникають під час звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності чи покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Ключові слова: неповнолітній, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, примусові заходи виховного характеру, застереження.

В статье исследуются статьи 97 и 105 Уголовного кодекса Украины и акцентировано на проблемах, возникающих при освобождении несовершеннолетних от уголовной ответственности или наказания с применением принудительных мер воспитательного характера.

Ключевые слова: несовершеннолетний, освобождение от кримінальної відповідальності, освобождение от наказания, принудительные меры воспитательного характера, предостережения.

The article investigates articles 97 and 105 of the Criminal Code of Ukraine and focuses on the problems arising from the release of minors from criminal responsibility or punishment with the use of coercive measures of an educational nature.

Key words: a minor, release from criminal responsibility, release from punishment, coercive measures of an educational nature, cautions.

Постановка проблеми. Із зростанням рівня злочинності неповнолітніх великого значення набуває питання адекватної реакції з боку держави на вчинені такими особами діяння. В умовах економічної і соціальної кризи в Україні неповнолітні часто залишаються поза захистом держави та суспільства. Тому законодавець, визначаючи норми, що регулюють кримінально-правові відносини, учасником яких є неповнолітній, повинен особливу увагу зосередити на механізмі застосування цих норм, зокрема тих, що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Однак питання звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання не знайшло належного регулювання в Кримінальному кодексі України (далі - КК України). Учені неодноразово у своїх працях пропонували шляхи для вдосконалення норм КК України, однак наявні прогалини в законодавстві досі актуальні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права питання, пов'язані зі звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності та

покарання, присвячені праці З. А. Астемірова, З. Р. Абземілової, В. М. Бурдіна, Л. В. Герасимчук, Г. О. Єремій, Д. В. Кареліна, О. Ф. Котівіді, А. А. Музики, Л. М. Палюх та ін.

Мета статті - внаслідок аналізу норм ст.ст. 97 та 105 КК України дослідити проблеми, які виникають під час звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності чи покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи інститут звільнення від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, варто зосередити увагу на тих питаннях, що обумовили найбільше дискусій у доктрині кримінального права та потребують удосконалення на законодавчому рівні.

Найперше потребує вирішення питання індивідуалізації та диференціації примусових заходів виховного характеру щодо різних категорій неповнолітніх.

Відповідно до норм кримінального законодавства України, примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх застосовуються під час звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК України), і покарання (ст. 105 КК України). Окрім того, ч. 2 ст. 97 КК України передбачає застосування цих заходів ще й до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Застосування тих же заходів у кожному випадку, не змінюючи при цьому їхній зміст, на думку більшості учених, демонструє неспроможність законодавця урізноманітнити заходи впливу на неповнолітніх. Простежується непослідовність законодавця: з одного боку, ним установлені різні підстави для застосування примусових заходів виховного характеру, з іншого - ці заходи є однаковими в усіх випадках. Тому можна погодитись із тим, що під час звільнення від кримінальної відповідальності до неповнолітнього повинні застосовуватись інші заходи впливу, ніж у випадку, коли він звільняється від покарання. І, звичайно, інші заходи впливу необхідно застосовувати до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності [2, 176].

Такий висновок можна зробити, визначивши правову природу примусових заходів виховного характеру. Щодо цього питання науковці висловлюються по-різному. Деякі учені вважають, що примусові заходи виховного характеру, хоча і обмежують волевиявлення неповнолітніх, оскільки застосовуються всупереч їх бажанню, однак не містять елемента кари, не спричиняють судимості, а, отже, - здійснюють лише педагогічний і виховний вплив на неповнолітнього [4].

Інші - наближують ці заходи до покарання, вважаючи, що обмеження, яких зазнають неповнолітні від застосування примусових заходів виховного характеру, за своєю тяжкістю не поступаються окремим видам покарання, особливо з огляду на соціально-психологічні та вікові особливості неповнолітніх правопорушників. Незважаючи на те, що кримінальне законодавство не відносить примусові заходи виховного характеру до покарань, правова природа цих заходів дає змогу вважати їх кримінально-правовими, оскільки вони передбачені в КК України і є різновидом заходів державного примусу. Не викликає заперечень твердження про те, що правовий статус неповнолітніх, які підлягають звільненню від кримінальної відповідальності, відрізняється від правового статусу осіб, щодо яких уже винесено обвинувальний вирок. А тому, у випадку звільнення від кримінальної відповідальності, на перше місце необхідно поставити вимогу про проведення з неповнолітнім виховної роботи та забезпечити контроль за його поведінкою з боку спеціальних служб та органів. А примусові заходи виховного характеру, передбачені в ч. 2 ст. 105 КК України, можна застосовувати лише у випадку звільнення від покарання [2, 177].

Вважаємо за доцільне підтримати учених, які не вимагають від законодавця зас-

тосування примусових заходів виховного характеру лише в одному з двох випадків: під час звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання. Пропонується диференційовано підходити до застосування примусових заходів виховного характеру у цих випадках [10, 185]. Така диференціація можлива за умови внесення змін до положень КК України, які визначають систему примусових заходів виховного характеру. Необхідно не лише розширити перелік видів заходів, що застосовуються під час звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а й визначити, до яких категорій неповнолітніх і у якому випадку можна застосовувати той чи інший захід.

Насамперед потребує удосконалення ч. 2 ст. 97 КК України, що передбачає застосування заходів виховного характеру стосовно особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Норма, що визначає цю підставу, міститься у статті КК України під назвою «Звільнення від кримінальної відповідальності...». Тому зрозумілою є позиція вчених, які вважають, що до цієї категорії осіб має застосовуватись не звільнення, а виключення кримінальної відповідальності, оскільки звільнити від кримінальної відповідальності можна лише ту особу, яка їй підлягає, тобто діяння якої містить усі ознаки складу злочину [3; 2; 6]. Як правильно зазначає В. М. Бурдін, щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, КК України взагалі не повинен містити положень про застосування щодо них будь-яких заходів впливу [2, 184]. У цьому випадку видається доцільним з'ясувати, яку саме категорію осіб мав на увазі законодавець. Адже, встановивши у ч. 2 ст. 97 КК України можливість застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, законодавець не уточнює його мінімальну межу. Цю прогалину частково вдалось усунути з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, який у ст. 498 вказує, що «кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [5]. Однак варто передбачити і в КК України мінімальний вік, із досягненням якого щодо особи можна застосовувати примусові заходи виховного характеру. Отже, можна говорити про дві категорії осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність: неповнолітні до 11-річного віку і неповнолітні від 11 до 14 років. Стосовно першої категорії осіб є виправданою позиція науковців, які вважають їх поза межами кримінально-правового впливу. Щодо другої категорії неповнолітніх, то варто зазначити, що кримінальне законодавство потребує удосконалення в частині визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Неодноразово у теорії кримінального права висловлювалась пропозиція знизити вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до 11 років, визначивши для цієї категорії неповнолітніх особливі заходи впливу, наприклад примусові заходи виховного характеру. Це могло б усунути неузгодженість між назвою і положеннями ч. 2 ст. 97 КК України.

Ще однією проблемою, яка потребує удосконалення на законодавчому рівні, є застосування вже закріпленої у КК України системи заходів виховного характеру.

Частина 2 ст. 105 КК України передбачає вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, які можуть застосуватися до неповнолітніх: 1) застереження; 2)

обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Однак ця система не є досконалою, ймовірніше - навпаки. Вона обумовлює безліч суперечностей і запитань щодо їх доцільності, ефективності та можливості застосування. Це зумовлено тим, що КК України не визначає поняття та сутність кожного заходу виховного характеру, як це зроблено щодо видів покарань. Така невизначеність ускладнює їх застосування на практиці і призводить до того, що суд установлює щодо неповнолітніх обмеження, які прямо не визначені в законі. Роз'яснення щодо того, у чому полягають примусові заходи виховного характеру, і які правообмеження може встановити суд під час їх застосування, надає Пленум Верховного Суду України у своїй постанові № 2 від 15 травня 2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру».

Наприклад, у п. 6 постанови № 2 від 15 травня 2006 р. Пленум Верховного Суду України роз'яснює: «під обмеженням дозвілля і встановленням особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього слід розуміти: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; вимогу продовжити навчання, пройти курс лікування при хворобливому потягу до спиртного або вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; тощо» [8].

Однак Пленум Верховного Суду України у постанові наводить не вичерпний перелік обмежень та особливих вимог, що можуть установлюватись до поведінки неповнолітнього. Оскільки законодавець не регламентує цього питання в КК України, суд установлює ці обмеження на власний розсуд, покладаючись на правосвідомість конкретного судді, а це суперечить ст. 6 Конституції України, яка зазначає, що «...органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України».

Тому науковці обґрунтовано пропонують перелік примусових заходів виховного характеру помістити в окрему статтю КК України, в якій було б роз'яснено сутність і механізм застосування кожного із передбачених заходів [6, 140].

Така ж проблема виникає під час визначення строків примусових заходів виховного характеру. Оскільки закон не встановлює строки примусових заходів виховного характеру, їх визначає суд на свій розсуд. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги щодо поведінки неповнолітнього можуть установлюватись на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички і працевлаштуватися. При передачі неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, педагогічного або трудового колективу, а також окремих громадян конкретний строк нагляду суд установлює не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоефективним [8]. Не встановлено також строк, який дається неповнолітньому для добровільного виконання обов'язку щодо відшкодування завданої майнової шкоди, що утруднює встановлення

факту ухилення від застосування цього примусового заходу виховного характеру.

Деякі труднощі у практиці застосування примусових заходів виховного характеру виникають через відсутність ефективного механізму забезпечення виконання зазначених заходів. Наприклад, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, як примусовий захід виховного характеру, застосовується найчастіше. Це зумовлено тим, що суди намагаються за можливості залишити дитину в сім'ї. Однак передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, педагогічного чи трудового колективу, а також під нагляд окремих громадян у сучасних умовах є малоефективним заходом виховного характеру. Сьогодні діти дедалі частіше виходять з-під контролю батьків, а роль педагогічних і трудових колективів, як суб'єктів виховного процесу, суттєво знизилася. Окрім того, в умовах політичної та економічної кризи в Україні зросла кількість безпритульних дітей, які не відвідують навчальні заклади, рівень залучення до праці неповнолітніх осіб є низьким. Можна погодитись з ученими, які пропонують виключити цей захід із переліку примусових заходів виховного характеру як малоефективний, адже сімейним законодавством на батьків вже покладено обов'язок здійснювати догляд і виховання своїх дітей, тому передача неповнолітнього під нагляд батьків, як примусовий захід виховного характеру, видається дещо недоцільною, оскільки із закінченням строку застосування цього заходу батьки не позбавляються обов'язку здійснювати нагляд і контроль за своїми дітьми.

Визначене у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15 травня 2006 р. застереження, як примусовий захід виховного характеру, також розглядається науковцями як неефективний захід. Суд тлумачить його як «роз'яснення судом неповнолітньому у судовому засіданні наслідків його дій - шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи, інтересам суспільства або держави, - та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть наставати у разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину» [8]. Науковці вважають, що під час застосування цього примусового заходу виховного характеру неповнолітній не відчуває жодних додаткових негативних наслідків, окрім впливу від судового процесу [2, 80]. Зважаючи на те, що застереження не спричиняє жодних правообмежень після його застосування, а отже, не здійснює ефективний вплив на неповнолітнього, погоджуємося з пропозицією виключити застереження із переліку примусових заходів виховного характеру. Цей захід може застосовуватись у порядку не кримінального, а адміністративного судочинства. Про низьку ефективність застосування щодо неповнолітнього застереження свідчить і судова статистика: у 2010 р. із 2387 неповнолітніх лише до 215 було застосоване застереження, що становить менше 10% від загальної кількості застосованих примусових заходів [9].

Простежується непослідовність законодавця і при визначенні віку, з досягненням якого щодо неповнолітнього може застосовуватись примусовий захід виховного характеру у виді покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки. Згідно із положеннями Цивільного кодексу України, неповнолітня особа у віці від 14 до 18 років відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. Не забороняє залучати до праці осіб до 14 років, а отже і мати власний заробіток, і Кодекс законів про працю. Однак, КК України дозволяє застосовувати примусовий захід у виді відшкодування майнових збитків тільки щодо осіб, які досягли 15-річного віку. Така позиція законодавця видається незрозумілою.

Єдиний із примусових заходів виховного характеру, під час застосування якого не

виникають питання щодо визначення строку та порядку цього виконання, - це направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Ст. 105 КК України встановлює строки застосування цього заходу - до його виправлення, але на строк, що не перевищує 3 років. Він полягає в розміщенні неповнолітніх до загальноосвітньої школи соціальної реабілітації або професійного училища соціальної реабілітації, статус яких визначений Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. (з наступними змінами і доповненнями) [7]. Ці заклади мають напівзакритий характер, направлення до них є найсуворішим примусовим заходом виховного характеру. Застосування цього заходу зумовлюється ступенем соціально-моральної запущеності особи неповнолітнього, доцільністю ізоляції його від негативного впливу соціального середовища, а також характером і ступенем тяжкості вчиненого злочину чи суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Статистика щодо застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру свідчить, що найчастіше до неповнолітніх застосовується передача неповнолітніх під нагляд батьків (1838 із 2263 випадків, що становить 80% від кількості усіх застосованих примусових заходів виховного характеру). Рідше застосовують застереження, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього та направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення (відповідно - 215, 64 та 145 випадків із 2263 загальної кількості), що становить відповідно 9%, 3% і 6%. Найрідше застосовують як примусовий захід виховного характеру покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків - 1 випадок із 2263, що становить 0,04% [9]. Щодо динаміки застосування примусових заходів виховного характеру, то у 2013 р. порівняно з 2010 р. воно зменшилось на 40% (2010 р. суди застосували примусові заходи виховного характеру до 2263 неповнолітніх, а 2013 р. - стосовно 987 неповнолітніх осіб) [1].

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що інститут звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності і покарання потребує удосконалення на законодавчому рівні. Система примусових заходів виховного характеру обумовлює безліч суперечностей і запитань щодо її доцільності, ефективності та можливості застосування. Детальної законодавчої регламентації потребують умови і порядок застосування примусових заходів виховного характеру щодо осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/169EB9789B839EF9C2257B4B002E5ABD>
2. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. - К.: Атіка, 2004. - 240 с.
3. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одес. нац. юрид. акад. - Одеса, 2005. - 20 с.
4. Єремій Г. О. Примусові заходи виховного характеру: спірні питання правової природи / Г. О. Єремій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4024/%AA>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Палюх Л. М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування: навч. посіб. / Л. М. Палюх. - Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. - 214 с.

7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nred=53.23456>

8. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. №2 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/e6cf63d360ae0eec2257101004e7995count^S12.61>

9. Розгляд судами кримінальних справ щодо неповнолітніх у 2006-2010 рр. // Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми у 2006-2010 рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

10. Яценко А. М. Застосування примусових заходів виховного характеру: теоретичний аспект / А. М. Яценко // Право і суспільство - 2014. - № 1. - С. 182-188.

УДК 340.6 : 614.251

Стеблюк В. В., професор кафедри криміналістики та судової медицини НАВС, д.м.н., професор;
Плетенецька А. О., асистент кафедри судової медицини Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, к.м.н.

Судово-медичні та правові аспекти провадження, пов'язаних з професійною діяльністю медичних працівників

У статті надано дані аналізу нормативно-правових документів в рамках діючого законодавства України, які регламентують правила діагностики, лікування та профілактики захворювань, основні положення стосовно судово-медичної експертизи, зокрема, у випадках, пов'язаних із правовою відповідальністю лікарів у зв'язку з їх професійною діяльністю; а також судово-медичні експертизи щодо зазначеного факту. Дано визначення поняття "експерт" у КПК, ЦПК України та у Законі України "Про судову експертизу", наведений порядок проведення судово-медичних експертиз за «лікарськими справами», а також виявлено основні недоліки щодо правового врегулювання питань, пов'язаних з професійною діяльністю медичних працівників.

Ключові слова: судово-медична експертиза, злочин, лікарська помилка, законодавство.

В статье приведены данные анализа нормативно-правовых документов в рамках действующего законодательства Украины, регламентирующие правила диагностики, лечения и профилактики заболеваний, основные положения судебно-медицинской экспертизы, в частности, в случаях, связанных с правовой ответственностью врачей в связи с их профессиональной деятельностью; а также судебно-медицинские экспертизы по данному факту. Дано определение понятия «эксперт» в УПК, ГПК Украины и в Законе Украины «Про судову експертизу», приведен порядок проведения судебно-медицинских экспертиз по «врачебным делам», а также выявлены основные недостатки касательно правового урегулирования вопросов, связанных с профессиональной деятельностью медицинских работников.

Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза, преступление, врачебная ошибка, законодательство.

The article presents the data analysis of legal documents under the current Ukrainian legislation, governing the rules of diagnosing, treating and preventing diseases, the main provisions of forensic medical examination, particularly in cases involving legal liability of doctors in relation to their professional activities; as well as